

Микола Степаненко

ТРИКУТНИКИ В СИНТАКСИСІ

Рецензія на монографію: Кобченко Н. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови : монографія / Наталя Кобченко. – К. : ВД «Освіта України», 2018. – 514 с.

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. функційний підхід остаточно запанував у лінгвістиці, зумовивши переосмислення не лише багатьох наукових проблем, а й підходів до їх розв'язання. Зазначений аспект створив міцний підмурок для визначення нових кваліфікаційних і класифікаційних принципів опису різноманітних граматичних явищ, що потверджують провідні мовознавчі праці останніх років. Саме в такому контексті, на нових методологічних засадах, виконане рецензоване дослідження.

Студіювання синтаксичних зв'язків, як відомо, є одним з основних завдань синтаксису, оскільки вони забезпечують утворення та функціонування основної комунікативної одиниці – речення. Проте й досі не всі різновиди синтаксичних зв'язків адекватно потрактовані й вичерпно описані. Праця Наталі Кобченко заповнює одну з таких прогалин української граматики, адже являє собою комплексне вивчення подвійних синтаксичних зв'язків, реалізованих лише на рівні речення. Авторка чітко визначила теоретико-методологічні засади

своєї наукової розвідки та переконливо обґрунтувала концепцію аналізованого явища, що сприяло успішному з'ясуванню диференційних характеристик подвійного синтаксичного зв'язку, систематизації всіх його типів, усеохопному описові сфер його реалізації, а також установленню його ядерних і перехідних виявів.

Послідовне опертя на обґрунтовані постулати, а саме: розмежування семантико-синтаксичних відношень і синтаксичних зв'язків, з одного боку, і відстежування постійних кореляцій між ними, з іншого; урахування не лише ядерних реалізацій мовних категорій, а й периферійних і/або перехідних (синкретичних); інтеграція понять «перехідність» та «синонімія»; диференціація категорій подвійної та перехідної (синкретичної) природи; розрізнення синкретизму й синтаксичної омонімії, а також синтаксичної омонімії та випадків реалізації подвійного синтаксичного зв'язку; потрактування контамінації одним із виявів синкретизму; розмежування внутрішньоарусної та між'ярусної перехідності; диференціація однотипового й контамінованого виявів подвійного зв'язку та диференціація синкретичних семантико-синтаксичних відношень і подвійних синтаксичних зв'язків (с. 79–98), уможливило чітке дефінування досліджуваного феномену. Подвійний синтаксичний зв'язок кваліфіковано як «такий, що полягає в одночасних граматичних стосунках залежності, взаємозалежності з двома іншими, між якими, зі свого боку, теж реалізується певний тип граматичних стосунків» (с. 99). Таке розуміння подвійного зв'язку засвідчує новий підхід до його студіювання, адже до цього часу визначення подвійного синтаксичного зв'язку ґрунтували на залежності лише одного компонента від двох інших або на його взаємозалежності з двома іншими, ігноруючи врахування «граматичних стосунків» між цими «двома іншими». А це так само відкриває перспективи до глибшого занурення в граматичну сутність аналізованого явища та, як наслідок, до його адекватного кваліфікування. Доречно обрано й інтерпретувальний інструментарій: для опису сфер функціонування подвійного синтаксичного зв'язку дослідниця оперує дещо модифікованим терміном Юрія Шевельова (граматична трійка) – синтаксична трійка. Цим поняттям поіменовано трикомпонентну конструкцію, між складниками якої реалізований подвійний синтаксичний зв'язок. Дотримання обраної методології дало змогу, з одного боку, подолати обмежений погляд на об'єкт аналізу (адже до сьогодні здебільшого подвійним синтаксичним зв'язком уважали лише два його типи – у конструкціях структурних моделей $S_1+V_f+Adj_{1,5}$ [речення з подвійним присудком/предикативним означенням/дулексивом] та $V_1+S_4+Adj_{4,5}$ [речення з приоб'єктним предикативним означенням/об'єктним дулексивом]), а з іншого – диференціювати його від позірно схожих явищ. Зокрема, авторка відмежовує синтаксичні трійки, де безпосередньо реалізується подвійний синтаксичний зв'язок, від так званих псевдотрійок, які ілюструють явище синтаксичної омонімії або валентне поєднання компонентів. У першому випадкові, коли певний компонент реченнєвої

структури потенційно може залежати від двох опорних (на зразок *І прийхав учитель з Радуля <...>* [Володимир Дрозд]), деякі прийоми контекстного й дериваційного аналізів та трансформації допомагають чітко встановити його синтаксичну домінанту (с. 107). У другому випадкові, коли в синтаксичних трійках структурної моделі $V_f+S_4+Adj_5$ побутують дієслова на кшталт *вважати, називати, визнати, створити, робити* (їх Наталя Кобченко об'єднує в одну семантичну групу – «надання предмету чи суб'єктові певної властивості»), прийоми валентного, дистрибутивного і трансформаційного аналізів дають підстави твердити, що акузатив та інструменталь у таких конструкціях заповнюють позиції валентної рамки дієслова й не перебувають у синтаксичному зв'язкові один з одним (с. 388–390).

Адекватний вибір теоретико-методологічного підґрунтя монографічної праці сприяв з'ясуванню типологічних ознак подвійного синтаксичного зв'язку. Визначальною з-поміж них є вторинність, яка полягає в тому, що він постає в неелементарному реченні внаслідок інтегрування двох елементарних вихідних речень у похідну конструкцію, у межах якої й заманіфестовано синтаксичну трійку. Іншими ознаками подвійного зв'язку є такі: 1) замкнена траєкторія розгортання, зумовлена тим, що лінії синтаксичних залежностей/взаємозалежностей між поєднаними компонентами утворюють трикутник; 2) комплексність, яку вирізняє те, що кожен із членів синтаксичної трійки вступає в синтаксичний зв'язок із двома іншими не поетапно, а водночас; 3) порушення принципу закритості, спричинене тим, що за одноразового застосування зв'язку сплучають не дві, а три синтаксичні одиниці; 4) однотиповий (коли вершина синтаксичної трійки концентрує вколо себе два синтаксичні зв'язки тієї самої граматичної природи – два предикативні чи два підрядні) або контамінований (коли вершина синтаксичної трійки одному компонентові підпорядковується, а з іншим перебуває у взаємозалежності) вияви; 5) передбачуваність, тобто прогнозованість семантичного наповнення й морфологічної форми певного компонента, приєднання якого до двох інших утворює синтаксичну трійку; 6) необов'язковість, яка випливає з того, що наявність у певному реченні синтаксичної трійки слугує засобом його семантичного або структурно-семантичного ускладнення й не є передумовою його існування; 7) безпосередній (лінія синтаксичного зв'язку між членами основи синтаксичної трійки встановлюється без участі вершини синтаксичної трійки) або опосередкований (лінію синтаксичного зв'язку між членами основи синтаксичної трійки опосередковує вершина синтаксичної трійки) характер розгортання; 8) функціонування як на рівні простого речення, так і на рівні складного; 9) реалізація в комбінації трьох форм, з-поміж яких специфічною є лише тяжіння, решта – дублює форми предикативного та підрядного синтаксичних зв'язків (с. 111–125). Відповідно до виокремлених виявів подвійного синтаксичного зв'язку здійснено подальше структурування праці: III розділ присвячено з'ясуванню граматичної специ-

фіки і сфер функціонування однотипового подвійного предикативного зв'язку, у IV розділі висвітлено типологію однотипового подвійного підрядного зв'язку, а в V розділі схарактеризовано контаміновані типи подвійного синтаксичного зв'язку – підрядно-предикативний та підрядно-взаємозумовлений, а також окреслено перехідні вияви супідрядності.

Значне місце в роботі належить студіюванню подвійного предикативного зв'язку. З одного боку, це зумовлене масштабністю розгляданого явища, а з іншого – тривалішою порівняно з іншими типами історією його випрацювання. Тому одне із завдань авторки полягало в критичному аналізі запропонованих раніше інтерпретацій граматичної специфіки конструкцій структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$. Опертя на одні з відомих положень, поглиблення або переосмислення інших забезпечили вибудування доволі виструнченої концепції подвійного предикативного зв'язку. Наталя Кобченко не лише з'ясувала його граматичні параметри, а й обґрунтувала його диференціацію з одиничним предикативним зв'язком, реалізованим у реченнях зі складеним іменним присудком на підставі дериваційного, семантичного, синтагматичного, граматичного, модального чинників, а також чинників актуального членування та синтаксичної синонімії (с. 201–224). Вона аргументовано довела функціонування подвійного предикативного зв'язку й у конструкціях інших моделей: власне-предикативного – у реченнях із граматично тотожними дієслівними формами ($S_1+V_f+V_f$) (с. 299–302), та предикативно-кореляційного – у реченнях із другоособовими займенниковими іменниками *ти, ви* в ролі формального підмета й корельованого з ними звертання ($Pron S_1^{Pers}+S_7+V_f$) (с. 308–316).

Безперечним здобутком виконаного дослідження є з'ясування на ґрунті широкого фактичного матеріалу чинників, що впливають на вибір між формою називного та орудного відмінків прикметника чи його еквівалента в конструкціях з подвійним присудком (за іншими підходами – з дуплексивом, ще за іншими – із предикативним означенням). До сьогодні це питання залишалося відкритим, дискусійним у вітчизняній лінгвістиці. Довівши хибність застосування тих самих чинників, що й до чергування цих відмінків у структурі складеного іменного присудка, Наталя Кобченко виявила й різновекторно схарактеризувала семантичні, граматичні й прагматичні передумови вживання номінатива та інструменталія у складі подвійного присудка. Варто наголосити, що ці чинники з'ясовано окремо для синтаксичних трійок структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$, у яких ад'єктив виражений: 1) якісним прикметником або дієприкметником (с. 237–245); 2) прикметником порядкової семантики на взірць *перший, останній* (с. 245–247); 3) займенниковим прикметником *такий* (с. 247–249). Запропонований підхід видається виправданим, адже конструкції трьох різновидів, про які мовиться, демонструють істотну неподібність як у домінуванні тієї або тієї відмінкової форми ад'єктива, так і в спектрі чинників, які, власне, і запрограмують її вибір.

Осібню, у V розділі, також висвітлено чинники, що детермінують вибір форми знахідного або орудного відмінків прикметникового слова в реченнях, де він реалізує предикативні семантико-синтаксичні відношення щодо об'єкта дії, репрезентованої основним предикатом, тобто в синтаксичних трійках структурної моделі $V_f+S_4+Adj_{4,5}$ (с. 398–402).

Ретельно схарактеризовано різновиди подвійного підрядного синтаксичного зв'язку, сутність якого полягає в залежності певного компонента від двох опорних водночас, один з яких так само запроєктований іншим. Окремо описано сфери його реалізації в безпосередньому й опосередкованому виявах. Функціонування подвійного підрядного зв'язку в безпосередньому вияві виразно продемонстровано в конструкціях з об'єктним інфінітивом (с. 318–322), у побудовах із предикативним словом *немає* та прономінативно-інфінітивним комплексом (с. 322–329) і в складнопідрядних реченнях зі сполучними словами *який, котрий, хто, що*, які у структурі підрядної частини виконують роль другорядного члена (с. 329–337). Також у монографії поглиблено концепцію підрядного опосередкованого зв'язку, зокрема акцентовано на його подвійності (с. 340–352), виясковано його реалізацію й у реченнях з однорідними членами та узагальнювальними словами (с. 352–358). Цілковито переконливо авторка вмотивувала подвійну граматичну природу й прислівно-кореляційного зв'язку (с. 361–367).

Імпонує те, що в рецензованій праці не просто створено реєстр типів подвійного синтаксичного зв'язку, а запропоновано їхню класифікаційну схему, ґрунтовану на вмотивованих принципах, а також майстерно вмонтовано їх у загальну ієрархію синтаксичних зв'язків. Аргументувавши переваги класифікації синтаксичної залежності, дослідниця доповнює її ще одним принципом – кількістю поєднаних одним застосуванням зв'язку компонентів, окреслює таке ранжування: 1) предикативні зв'язки (двоспрямована залежність): одиничний предикативний та подвійний предикативний; 2) підрядні зв'язки (односпрямована залежність): одиничний підрядний, що постає у прислівному й детермінантному виявах, та подвійний підрядний, що постає у безпосередньому й опосередкованому виявах; 3) перехідний тип залежності від двоспрямованої до односпрямованої або поєднання цих двох типів залежності: одиничний напівпредикативний зв'язок і подвійні підрядно-предикативний та підрядно-взаємозумовлений; 4) відсутність залежності між компонентами: закритий сурядний зв'язок; відкритий сурядний зв'язок (с. 166–168). Такий комплексний підхід до глибинного осягнення проблеми подвійних синтаксичних зв'язків, на нашу думку, заслуговує цілковитого схвалення.

Вияткове місце в рецензованій праці відведено проблемі взаємодії подвійних синтаксичних зв'язків з іншими синтаксичними зв'язками в процесі утворення, поширення й ускладнення реченневих одиниць різних типів. Скрупульозно проаналізовано модифікації синтаксичних конструкцій, спричинені такою взаємодією.

Це сприяло долученню до опрацювання ще одного важливого питання сучасного синтаксису, яке стосується природи складнопідрядних займенниково-співвідносних речень. Розглядаючи зумовлені взаємодією подвійних зв'язків з іншими синтаксичними зв'язками модифікації синтаксичних трійок структурних моделей $S_1+V_f+Adj_{1,5}$ і $V_f+S_4+Adj_{4,5}$, що містять займенникове слово *такий*, авторка особливу увагу звертає на витворення складних речень. Оскільки займенникове слово *такий* спеціалізоване в українській мові на функції корелята займенниково-співвідносних речень, питання про її поєднання з функцією ад'єктивного компонента подвійного присудка становить особливу цікавість, проте дотепер не потрапило в поле зору лінгвістів. У рецензованій же монографії цей аспект досить вичерпно висвітлений. Схарактеризовано, зокрема, структурно-семантичні особливості складнопідрядних займенниково-співвідносних речень, у яких корелят *такий* уходить до складу подвійного присудка головної частини (с. 265–271), та тих, у яких він виконує роль потенційного приоб'єктного присудка (структурна модель $V_f+S_4+Adj_{4,5}$) (с. 423–426). З-поміж них вияскравлено й ті, де обидві предикативні частини містять синтаксичні трійки структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$ або одна предикативна частини побудована за моделлю $S_1+V_f+Adj_{1,5}$, а інша – за моделлю $V_f+S_4+Adj_{4,5}$, у яких ад'єктиви експліковані займенниковими словами *такий* та *який* і становлять корелятивну пару.

Органічно доповнюють текст рецензованої праці додатки, які унаочнюють найважливіші результати виконаного дослідження, віддзеркалюючи періодизацію вивчення синтаксичних зв'язків (Додаток 1), класифікацію подвійних синтаксичних зв'язків (Додаток 2), загальну класифікацію синтаксичних зв'язків (Додаток 3), зони перехідності між різними одиничними й подвійними типами синтаксичних зв'язків (Додаток 4), перехідні вияви подвійного синтаксичного зв'язку (Додаток 5), конкуренцію називного й орудного відмінків у структурі подвійного присудка (Додаток 6) та знахідного й орудного в реченнях із потенційним приоб'єктивним присудком (Додаток 7).

Завершуючи характеристику монографії «Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови», відзначимо її ґрунтовність, безсумнівну актуальність, новаторство в підходах до розв'язання граматичних проблем, а також теоретичну й практичну цінність: вона збагачує функційну граматику української мови концепцією ще однієї підсистеми в системі синтаксичних зв'язків, новими відомостями, що засвідчують кореляції між семантико-синтаксичним, формально-граматичним та комунікативним рівнями організації речення, урізноманітнює фактологічне тло для порівняльного вивчення слов'янських мов, удосконалює методологічний ресурс аналізу синтаксичних конструкцій, а також має безпосередній вихід у вивчення синтаксису у вищій школі. Використовуваний у процесі опису синтаксичних трійок метод моделювання відкриває перспективу для застосування отриманих результатів дослідження в галузі комп'ютерної лінгвістики.

